

Radosław Gaziński

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6734-9309>

Uniwersytet w Szczecinie, Wydział Humanistyczny

email: radoslaw.gazinski@usz.edu.pl

Akta gminy francuskiej w Szczecinie jako źródło do badań demograficznych (1721–1943)

Records of the French Commune in Szczecin as a Source for Demographic Research, 1721–1943

Abstrakt

Podstawowym celem artykułu jest przybliżenie czytelnikom ksiąg metrykalnych prowadzonych przez pastorów kalwińskiej (francuskiej) gminy w Szczecinie, które pozwalają na prześledzenie przez okres 220 lat (1721–1943) ruchu naturalnego francuskiej społeczności miasta. W artykule zaprezentowano strukturę wszystkich serii ksiąg prowadzonych przez gminę oraz zachodzące w niej zmiany. Opublikowany materiał ma także na celu zachęcić potencjalnych badaczy do zainteresowania się prezentowanym źródłem.

Słowa kluczowe

księgi metrykalne, hugenoci, Szczecin

Abstract

The main purpose of the paper is to familiarize readers with the parish registers kept by the pastors of the Calvinist (French) commune in Szczecin. They allow us to follow changes in the number of births, marriages and deaths among the French community in the city for 220 years (from 1721 to 1943). The article discusses the structure of all of the books kept by the commune as well as the changes occurring in the commune. This material also aims to encourage potential researchers to become interested in the source provided.

Keywords

Parish registers, Huguenots, Szczecin

Archiwa na terenie całego kraju kryją w swych magazynach liczne, nieznanne szerzej badaczom źródła przydatne do badań demograficznych. Jednym z takich źródeł, które warto przedstawić szerszemu gronu zainteresowanych, jest niewielki zespół archiwalny Francuskiej Gminy Zreformowanego Kościoła w Szczecinie z lat 1709–1943, zawierający prawie kompletne księgi rejestrujące na przestrzeni 220 lat ruch naturalny społeczności gminnej¹. Do tej pory te ważne i wartościowe dla badań regionalnych i ponadregionalnych źródła nie zostały przybliżone zainteresowanym. Podstawowym celem niniejszego artykułu jest zatem zaprezentowanie czytelnikom wartości informacyjnej i struktury wewnętrznej wszystkich trzech serii ksiąg metrykalnych francuskiej gminy kalwińskiej w Szczecinie ze wskazaniem zmian zachodzących w strukturze wspomnianych ksiąg na przestrzeni lat. Warto w tym miejscu dodać, że wstępna krzyżowa analiza zawartości wszystkich trzech serii ksiąg, zrobiona wrywkowo dla pierwszej połowy lat 20. XVIII wieku i drugiej połowy lat 50. XIX wieku, oraz porównanie jej z zachowanymi spisami członków gminy wskazuje na wysoką wiarygodność prezentowanego źródła. W tym kontekście głównym problemem artykułu staje się zatem określenie potencjału badawczego, a zarazem i przydatności (wartości) prezentowanych źródeł dla badań demograficznych.

Literatura dotycząca hugenotów w Europie jest olbrzymia i obejmuje historiografie: francuską, angielską, holenderską, amerykańską i niemiecką. W przypadku tej ostatniej warto podkreślić, że zajmowała się ona przede wszystkim problemem hugenotów w poszczególnych państwach niemieckich, w tym i w Brandenburgii-Prusach. Za klasyczną monografię omawiającą losy kolonii hugenockich w państwie Hohenzollernów, ze szczególnym uwzględnieniem gminy berlińskiej, należy uznać nadal aktualne w wielu partiach dzieło Eduarda Mureta². Wartość zachowuje także syntetyczne przedstawienie dziejów hugenotów w Niemczech autorstwa Helmuta Erbego³. Do tego warto dodać publikację Ernsta Mengina⁴, ukazującą prawną stronę funkcjonowania kolonii hugenotów w Prusach, oraz Georga Aubina⁵, omawiającą znaczenie ekonomiczne kalwinów

¹ Daty graniczne całego zespołu archiwalnego: Francuska Gmina Zreformowanego Kościoła w Szczecinie obejmują lata 1709–1943, zaś księgi rejestrujące ruch naturalny członków gminy w mieście rozpoczynają się w 1721 r. tj. od momentu pojawienia się w Szczecinie francuskich kalwinów. Różnica w datach wynika z faktu, że nowi osadnicy przywieźli z sobą wydane wcześniej (dla innych gmin kalwińskich) edykty i przepisy dotyczące organizacji Kościoła i zarządzenia Wyższego Konsystorza z Berlina, co zachowało się w zespole.

² Eduard Muret, *Geschichte der Französischen Kolonie in Brandenburg-Preußen, unter besonderer Berücksichtigung der Berliner Gemeinde* (Berlin: Druck von W. Bürenstein, 1885).

³ Helmut Erbe, *Die Hugenotten in Deutschland* (Essen: Essener Verlagsanstalt, 1937).

⁴ Ernst Mengin, *Das Recht der französisch-reformierten Kirche in Preußen* (Berlin: Consistorium der Französischen Kirche, 1929).

⁵ Georg Aubin, „Die Bedeutung der Hugenotten für der deutsche Wirtschaftsleben”, *Der Deutsche Hugenott* 2 (1957), 21.

francuskich w gospodarce niemieckiej. Z okazji okrągłej 300-letniej rocznicy wypędzenia hugenotów z Francji (edykt z Fontainebleau, 18 października 1685 roku) ukazała się bardzo wartościowa praca zbiorowa pod redakcją Rudolfa v. Thadden i Michelle Magdelaine, opisująca całościowo emigrację hugenotów do Anglii, Holandii oraz Niemiec, w tym i do Brandenburgii-Prus, oraz funkcjonowanie mniejszości francuskiej we wspomnianych państwach⁶. W historiografii wschodniemieckiej za czołową monografię dotyczącą problemów hugenotów w Brandenburgii-Prusach należy uznać opracowanie Ingrid Mittenzwei⁷. Adaptacja hugenotów z Francji do nowych, niemieckich (w tym brandenbursko-pruskich) warunków stała się motywem przewodnim kolejnej pracy zbiorowej, zredagowanej przez Manuela Böhm, Jensa Häselera i Roberta Voileta⁸. Wydaje się, że obecnie w historiografii europejskiej pod wpływem narastającego kryzysu migracyjnego ugruntowało się zainteresowanie francuskimi hugenotami jako emigrantami dość skutecznie adaptującymi się do sytuacji w różnych krajach europejskich. Tezę tę potwierdza kolejna publikacja zbiorowa pod redakcją Guido Brauna i Susanne Lachenicht⁹. Warto wreszcie wspomnieć o kwestii wpływu hugenotów na rozwój gospodarczy, idący w kierunku kapitalizmu miejsc i obszarów, na które przybywali. Dla państwa pruskiego analizę wpływu diaspory hugenockiej na rozwój ekonomiczny całego kraju przeprowadził Erik Hornung¹⁰.

Wartościowa, chociaż niewielka literatura dotyczy także osadnictwa hugenotów w niektórych ośrodkach pomorskich. Gminie francuskiej w Pasewalku uwagę poświęcił Hugo du Vinage¹¹, zaś w Szczecinie – Albert Metcke¹². Informacje o francuskich osadnikach można także znaleźć w monografiach miejskich: Szczecina (Martin Wehrmann) Stargardu (Christian Teske) czy Kołobrzegu

⁶ Rudolf v. Thadden, Michelle Magdelaine, red., *Die Hugenotten 1685–1985* (München–Paris: C.H. Beck, 1985).

⁷ Ingrid Mittenzwei, red., *Hugenotten in Brandenburg-Preußen* (Berlin: Akademie-Verlag, 1987), we wspomnianej pracy szczególnie wartościowy z naszego punktu widzenia jest rozdział: Jürgen Wilke, „Zur Sozialstruktur und demographischen Analyse der Hugenotten in Brandenburg-Preußen, insbesondere in Berlin”, 27–99.

⁸ Manuel Böhm, Jens Häsel, Robert Violet, red., *Hugenotten zwischen Migration und Integration. Neue Forschungen zum Refuge in Berlin und Brandenburg* (Berlin: Metropol Verlag, 2005).

⁹ Guido Braun, Susanne Lachenicht, red., *Hugenotten und deutsche Territorialstaaten: Immigrationspolitik und Integrationsprozesse. Les Etats allemands et les Huguenots: politique d’immigration et processus d’integration* (München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007).

¹⁰ Erik Hornung, „Immigration and the Diffusion of Technology: The Huguenot Diaspora in Prussia”, *American Economic Review* 1 (2014), 104.

¹¹ Hugo du Vinage, „Geschichte der französischen Kolonie und der Evangelisch Reformierten Gemeinde zu Pasewalk”, *Baltische Studien* NF 28 (1926).

¹² Albert Metcke, „Die französische Kolonie in Stettin”, w: *Jahresbericht der Bismarck-Oberrealschule zu Stettin* (Stettin: Druck von Hermann Saran, 1913) oraz tegoż samego: „Beitrag zur Geschichte der französischen Kolonie in Stettin”, *Stettiner Jahrbuch* 1 (1920).

(Hermann Riemann)¹³. Po II wojnie światowej nieco uwagi szczecińskiej gminie poświęcił Jerzy Wiśniewski, opracowując dzieje miasta w XVIII wieku¹⁴. Nie ulega jednak wątpliwości, że jak dotąd najpełniej w literaturze polskiej losy pomorskich hugenotów opracował Zygmunt Szultka. Starannie udokumentowana źródłowo praca pokazuje nam różnorakie aspekty funkcjonowania gmin francuskich na Pomorzu od końca XVII wieku po początek XIX stulecia. W omawianej pracy sporo miejsca poświęcono również gminie szczecińskiej¹⁵. Nikt jednak, jak dotąd, nie prowadził badań demograficznych nad populacją szczecińskich hugenotów z wykorzystaniem zachowanych w Archiwum Państwowym w Szczecinie ksiąg metrykalnych.

Szczecin jako miasto portowe gościł w swoich murach osoby pochodzące z różnych krajów, głównie europejskich. Najczęściej przebywały one w grodzie u ujścia Odry czasowo, docierając tu drogą morską. Czas sprzedaży przywiezionych towarów warunkował zatem ich dłuższy lub krótszy pobyt w mieście. Nie ulega wątpliwości, że niektórzy z zagranicznych kupców osiadali na stałe w Szczecinie, wstępując następnie do Gildii Kupieckiej i uzyskując obywatelstwo miasta. Nie było jednak w Szczecinie¹⁶ w XVI i XVII wieku większej grupy osób innego pochodzenia niż niemieckie. Właściwie od połowy XVI wieku miasto było czysto niemieckie i luterańskie. Sytuacja zmieniła się dopiero po przejściu Szczecina w 1721 roku przez Prusaków. Miasto, otrzymane wraz z najbliższym otoczeniem od Szwedów, znajdowało się wówczas w bardzo złym stanie. W dużym stopniu wyludnione, pełne wolnych parceli, pogrążone było w stagnacji gospodarczej. Fryderyk Wilhelm I, kierując się merkantylną doktryną gospodarczą, od początku próbował włączyć Szczecin w pruski organizm gospodarczy. Na różne sposoby pobudzano szczecińskie mieszczaństwo do większej aktywności gospodarczej¹⁷. Uznano także, że potencjał ekonomiczny miasta

¹³ Martin Wehrmann, *Geschichte der Stadt Stettin* (Stettin: Leon Sauniers Buchhandlung, 1911); Christian Teske, *Geschichte der Stadt Stargard* (Stargard: Verlag und Druck von Ferdinand Hendeß, 1843); Hermann Riemann, *Geschichte der Stadt Colberg* (Colberg: C.F. Post'sche Buchdruckerei und Verlag, 1873).

¹⁴ Jerzy Wiśniewski, „Początki układu kapitalistycznego 1713–1805”, w: *Dzieje Szczecina X–1805*, red. Gerard Labuda, t. 2 (Warszawa: PWN, 1963).

¹⁵ Zygmunt Szultka, „Kolonie francuskie na Pomorzu brandenbursko-pruskim od końca XVII do początków XIX wieku”, *Roczniki Historyczne* 53 (1987).

¹⁶ Pomijam tu czasy średniowiecza, gdzie przez przynajmniej dwa stulecia (XII–XIII w.) w ówczesnym Szczecinie mieszkali obok siebie Słowianie i osadnicy niemieccy. Por. Helena Chłopocka, Lech Leciejewicz, Tadeusz Wieczorowski, „Okres wczesnofeudalny do roku 1237”, w: *Dzieje*, 52–59 oraz Henryk Lesiński, „Rozdrobnienie feudalne 1237–1476”, w: *Dzieje*, 67–68, 76–78, 82–90, 126–129, 132–134; Jan Maria Piskorski, *Miasta Księstwa Szczecińskiego do połowy XIV wieku* (Warszawa–Poznań: PWN, 1987), 19–20, 50–52, 164–181.

¹⁷ Jerzy Wiśniewski, „Początki”, 451–480, 489–490 oraz Radosław Gaziński, *Handel morski Szczecina w latach 1720–1805* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000), 29–30, 33–38; por. także: Hugo Rachel, „Der Merkantilismus in Brandenburg-Preußen”, w:

uległ wydatnemu wzmocnieniu, gdy osiedli się w nim francuskich hugenotów, którzy do Brandenburgii-Prus przybyli w drugiej połowie lat 80. XVII wieku na mocy tzw. edyktu poczdamskiego (28 października 1685 r.)¹⁸. We wspomnianym dokumencie elektor Fryderyk Wilhelm zezwalał na osiedlenie się w swym państwie francuskim kalwinom prześladowanym przez Ludwika XIV¹⁹. Przybyli oni wówczas głównie do Berlina i Poczdamu. Na brandenburskim Pomorzu niewielkie kolonie hugenockie powstały jedynie w Stargardzie (1687 rok), w Słupsku (1692/1699 rok) i w Kołobrzegu (1693 rok)²⁰. W nowej sytuacji (po przejściu ujścia Odry przez Prusy) w 1721 roku kolonię francuskich kalwinów założono także w Szczecinie²¹. Przybywający tu osadnicy w większości nie pochodzili bezpośrednio z Francji, lecz byli drugim pokoleniem francuskich kalwinów, którzy osiedli wcześniej w państwie brandenbursko-pruskim lub w też Rzeszy. Byli to głównie rzemieślnicy, zwłaszcza sukiennicy, pończosznicy, garbarze, ślusarze, kapelusznicy czy tabacznicy. Wśród osadników trafiali się oczywiście i kupcy. Powstała w Szczecinie kolonia, będąca w istocie gminą kalwińską²², miała własny samorząd, sądownictwo i szkolnictwo. Szczecińscy koloniści otrzymywali z rąk króla pruskiego liczne przywileje pozwalające im na organizację produkcji manufakturowej, co powodowało głęboką niechęć miejscowego luterańskiego mieszczaństwa²³. Było to podstawowym powodem odmiennych, w przypadku hugenotów szczecińskich, długoterminowych zachowań demograficznych. Otoczeni wrogim luterańskim mieszczaństwem stworzyli dość hermetyczną gminę, mającą bardzo dobre kontakty z sąsiednią silną gminą berlińską oraz z innymi

Moderne Preußische Geschichte, 1648–1947. Eine Anthologie, red. Otto Büsch, Wolfgang Neugebauer, t. 2 (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1981), 951–993.

¹⁸ Barbara Szymczak, *Fryderyk Wilhelm* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2006), 170, 215–218; Eckart Birnstiel, „Asyl und Integration der Hugenotten in Brandenburg-Preußen”, w: *Hugenotten und deutsche Territorialstaaten: Immigrationspolitik und Integrationsprozesse. Les Etats allemands et les hugenots: politique d’immigration et processus d’integration*, red. Guido Braun, Susanne Lachenicht (München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007), 142–145 oraz por. Rudolf v. Thadden, „Einwanderer in fremdem Land. Die Hugenotten in der ständischen Gesellschaft Brandenburg-Preußens”, w: tegoż, *Nicht Vaterland, nicht Fremde. Essays zu Geschichte und Gegenwart* (München: C.H. Beck, 1989), 9–18.

¹⁹ O odwołaniu edyktu nantejskiego por. Anthony Levi, *Ludwik XIV. Epoka intryg i spisków* (Warszawa: Bellona, 2008), 329–333.

²⁰ Szultka, „Kolonie”, 10–33; tenże, „Rozwój demograficzny w drugiej połowie XVII i początkach XVIII wieku”, w: *Historia Pomorza*, red. Gerard Labuda, t. 2 do roku 1815, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, opr. Zygmunt Szultka, Henryk Lesiński, przy współudziale Dariusza Łukasiewicza i Alfreda Wielopolskiego (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003), 40–41 oraz tegoż samego: „Stosunki wyznaniowe i kościelne na Pomorzu brandenbursko-pruskim w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku”, w: *Historia Pomorza*, 417–422.

²¹ Szultka, „Kolonie”, 33–36 oraz Wiśniewski, „Początki”, 506–509, 535–536.

²² Nabożeństwa w języku francuskim odbywały się w kaplicy św. Ottona na szczecińskim zamku.

²³ Szultka, „Kolonie”, 46–60, 64–66, 79–90.

gminami hugenockimi w Prusach. W 1724 roku liczbę osadników francuskich w Szczecinie szacuje się na 663 osoby, zaś do 1797 roku wzrosła ona do 1333 osób²⁴. Francuscy hugenoci przyczynili się do znacznego ożywienia szczecińskiej gospodarki. Po pierwsze zdecydowanie wzmocnili szczecińskie rzemiosło. Po drugie pierwsi w mieście zaczęli zakładać manufaktury, głównie pończosznicze, tytoniowe, mydlarskie i garbarnie. Inwestowali również w budownictwo okrętowe. Wreszcie po trzecie hugenoci przyczynili się do ożywienia szczecińskiego handlu morskiego²⁵. Podsumowując powyższe, można stwierdzić, że kalwińscy osadnicy pozostawili w mieście trwałe ślady, a ich znaczenie w gospodarce miasta, zwłaszcza w XVIII wieku, było bardzo poważne.

Nic zatem dziwnego, że w zasobie szczecińskiego archiwum zachowały się częściowo akta Francuskiej Gminy Zreformowanego Kościoła w Szczecinie (Französische Reformierte Kirche zu Stettin). Jest to obecnie niewielki zespół archiwalny liczący łącznie 52 jednostki archiwalne wytworzone w latach 1709–1943²⁶. Zespół uporządkowany metodą strukturalno-rzeczową²⁷ (lub też według szkoły poznańskiej układem logicznym wyrozumowanym)²⁸ składa się z pięciu grup rzeczowych. Pierwsza obejmuje zarządzenia konsystorza ewangelickich z Berlina i Szczecina (4 j.a. z lat 1709–1937), druga ukazuje własność gminy w mieście, tzw. dom francuski i cmentarz (4 j.a. z lat 1850–1943), a trzecia dotyczy specyfiki funkcjonowania kalwinów w Szczecinie (19 j.a. z lat 1716–1943). W tym ostatnim wypadku mamy do czynienia z materiałami archiwalnymi odnoszącymi się do organizacji gminy. Zachowały się tu między innymi sprawozdania władz gminy oraz spisy jej członków. Osobne akta dotyczą własnej szkoły, wewnętrznego wymiaru sprawiedliwości, ceremonii kościelnych oraz obchodzenia różnego rodzaju świąt. Czwarta grupa rzeczowa zawiera archiwalia finansowe (16 j.a. z lat 1723–1935) ukazujące pobór podatków, dochody z dzierżaw własności gminnej, a także hipotekę. Są tu również bogate materiały pokazujące zasady funkcjonowania gminnej kasy ubogich i księgi rachunkowe prowadzone dla całej gminy. Wreszcie ostatnia, piąta grupa (9 j.a. z lat 1721–1943) składa się z protokołów posiedzeń rady gminnej oraz zawiera księgi rejestrujące ruch

²⁴ Na własność posiadali oni w 1724 r. 24 domy; w 1741 r. liczba domów należących do członków kolonii francuskiej wynosiła już 41 – Wiśniewski, „Początki”, 462–463, 506–509; por. także tabelę w: Szultka, „Kolonie”, 37–38.

²⁵ Wiśniewski, „Początki”, 465–466, 468 oraz Gaziński, *Handel*, 215–220.

²⁶ Por. Radosław Gaziński, Paweł Gut, Maciej Szukała, opr., *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 r.* (Warszawa–Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych – Wydział Wydawnictw, 2002), 406–407.

²⁷ Halina Robótka, Bohdan Ryszewski, Andrzej Tomczak, *Archiwistyka* (Warszawa: PWN, 1989), 62–63.

²⁸ Stanisław Sierpowski, Stanisław Nawrocki, red., *Metodyka pracy archiwalnej* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1998), 122–124.

naturalny francuskich mieszkańców miasta²⁹. Właściwie dla Francuskiej Gminy Zreformowanego Kościoła w Szczecinie zachowały się wszystkie serie ksiąg metrykalnych. W ich skład wchodzi: księga małżeństw (Registre des Mariages) z lat 1722–1943 (sygn. 45), dwie księgi chrztów (Registre Baptistere) z lat 1721–1831 (sygn. 49) i 1832–1943 (sygn. 50) oraz księga zgonów (Mortuaire) z lat 1721–1871 (sygn. 51).

Księga małżeństw (Registre des Mariages benis dans l'Eglise Francoise de Stettin, sygn. 45) została założona 17 maja 1722 roku, co jest datą pierwszego zawartego w gminie ślubu między Jeanem Du Casse a Sarą Magdaleną Hebrard. Zapisy o zawartych związkach małżeńskich kończą się na dniu 5 kwietnia 1943 roku (data ostatniego ślubu udzielonego w gminie). Księga małżeństw jest księgą oprawną, liczącą 281 stron, na których umieszczono 1189 zapisek o ślubach, ułożonych chronologicznie według dat ich zawarcia. Do końca 1874 roku wspomniane informacje (zapiski) mają numerację ciągłą, zakończoną na numerze 769, a od 1875 roku śluby liczone są w obrębie każdego roku (łącznie 250 ślubów). Początkowo księgę prowadzono w języku francuskim (lata 1722–1858), a następnie pisano ją po niemiecku (lata 1859–1943). W części francuskiej księga składa się ze znormalizowanych zapisek sporządzanych przez pastora, zaś część niemiecka prowadzona była w formie tabelarycznej. Analizowaną księgę uzupełnia dodatkowo alfabetyczny indeks osób, które zawarły w gminie związek małżeński.

Wzmianki w części francuskiej księgi małżeństw są znormalizowane. Zawierają następujące dane: dzień tygodnia i dokładną datę zawartego przed obliczem pastora związku małżeńskiego, imię, nazwisko i zawód pana młodego, jego miejsce urodzenia, imię, nazwisko i zawód jego ojca oraz imię i nazwisko panińskiej matki (bardzo często). Następnie podane zostają: imię, nazwisko panny młodej, miejsce jej urodzenia oraz informacje o jej ojcu (imię, nazwisko, zawód) i matce (imię, nazwisko). W dalszej części standardowej zapiski mamy wskazanie o odpowiednim wieku obu pobierających się stron, który jest wszystkim powszechnie znany i akceptowany (jest wystarczający do zwarcia związku małżeńskiego). Każda wzmianka została sygnowana podpisem pastora odpowiadającego za prowadzenie księgi. W notatkach od początku XIX wieku dość często, po podaniu zawodu pana młodego i miejsca jego urodzenia, nie podawano już imion i nazwisk jego rodziców. Można również zauważyć, że w latach 40. XIX wieku jednorodne dotąd zapiski rozbijają się na dwie części. Pierwsza umieszczona zaraz po dacie zawarcia związku małżeńskiego dotyczy wyłącznie pana młodego i zawiera następujące dane: jego imię (imiona) i nazwisko, zawód, wiek, miejsce urodzenia, datę urodzenia, imiona nazwisko ojca i matki. Część druga odnosi

²⁹ Jerzy Podrański, *Francuska Gmina Zreformowanego Kościoła w Szczecinie*, Inwentarz Archiwalny nr 40, przechowywany w pracowni naukowej Archiwum Państwowego w Szczecinie.

się do panny młodej i znajdują się w niej następujące dane: jej imię (imiona) i nazwisko, wiek, miejsce i data urodzenia oraz imiona i nazwiska rodziców. Takie dwuczęściowe zapiski ciągną się do końca 1858 roku i ustępują informacjom umieszczanym w tabelach i pisanym w języku niemieckim (od początku 1859 r.). Tabela odnotowująca małżeństwa zawierała łączne jedenaście rubryk. Dotyczyły one w kolejności: imienia (imion) i nazwiska oraz stanu i miejsca zamieszkania pana młodego (1), wieku pana młodego, w tym wypadku podawano dokładną datę jego urodzin (2), czy rodzice bądź opiekunowie pana młodego zgodzili się na zawarcie związku małżeńskiego i w jakich okolicznościach to uczynili (3) oraz czy wcześniej pan młody był żonaty i jak został rozdzielony z żoną (4). Dalsze rubryki odnosiły się do imion i nazwiska panny młodej (5), jej wieku – data urodzenia (6), informacji o jej ojcu – stan, imiona i nazwisko (7), czy posiadała zgodę rodziców bądź opiekunów na zamążpójście (8), wreszcie wskazania, czy panna młoda była już zamężna i jak długo w tym stanie przebywała (9). Dalej następowała rubryka z dokładną datą – dzień, miesiąc, rok – zawarcia związku małżeńskiego (10) oraz z informacją, kto udzielał ślubu (11). W 1878 roku nastąpiła drobna zmiana w układzie rubryk, których było już dziesięć. Pierwsza zawierała imię, nazwisko, stan i miejsce zamieszkania pana młodego (1), druga jego datę urodzenia (2), trzecia zaświadczenie Urzędu Stanu Cywilnego i zgodę rodziców na ślub (3), wreszcie czwarta wskazywała, czy pan młody był już wcześniej żonaty (4). Od rubryki piątej następowały informacje o paninie młodej: jej imię (imiona) i nazwisko (5), data urodzenia (6), stan, imię i nazwisko jej ojca (7), zgoda urzędu i rodziców na ślub (8), a także czy wcześniej panna młoda była już zamężna (9). Ostatnia, dziesiąta rubryka, odnosiła się do daty i miejsca zawarcia ślubu (10). W 1938 roku po raz kolejny tabela została poddana drobnej modyfikacji. W jej wyniku pozostało ostatecznie dziewięć rubryk. Pierwsza zawierała imię (imiona), nazwisko, zawód i miejsce zamieszkania pana młodego (1), druga datę i miejsce jego urodzenia (2), trzecia imię i nazwisko ojca pana młodego, jego zawód oraz imię i nazwisko panieńskie matki (3), wreszcie w czwartej znajdowała się zgoda urzędu na ślub (4). Od rubryki piątej następowały informacje o paninie młodej: jej imię (imiona), nazwisko i miejsce zamieszkania (5), data i miejsce urodzenia (6), imię nazwisko i zawód jej ojca oraz imię i nazwisko panieńskie matki (7), stan cywilny panny młodej (8) oraz data i miejsce zawarcia związku małżeńskiego (9).

W aktach szczyecińskiej gminy francuskiej zachowały się dwie oprawne księgi chrztów. Pierwsza z nich (Registre Baptistere pour l'Eglise Francoise de Stetin, sygn. 49) liczy łącznie 562 strony. Została ona założona 21 sierpnia 1721 roku, kiedy to w gminie ochrzczono pierwsze dziecko: Jeana Naudi. Wspomniana księga zawiera 3241 wpisów o chrztach, a ostatnia zapiska datowana jest na 22 grudnia 1831 roku. Na końcu omawianej księgi znajduje się jeszcze pięć dodatkowych

zapisek uzupełniających wcześniejsze wpisy. Cała księga została napisana w języku francuskim, a wpisy ułożono chronologicznie zgodnie z datami chrztów. Dla ułatwienia poruszania się po księdze na jej marginesach wypisano kolejne numery chrztów oraz imiona i nazwiska chrzczonych dzieci. Każdy zapis o chrzcie jest osobną sporządzoną i podpisaną przez pastora notatką o znormalizowanej treści: podany jest dzień tygodnia, a następnie dokładna data (dzień, miesiąc, rok) chrztu dziecka oraz przez kogo było ono chrzczone (nazwisko pastora). Niektóre zapiski nie podawały roku chrztu, ponieważ był on zawsze umieszczany na górze każdej strony. Następnie wymieniano: płeć dziecka, miejsce i dzień jego urodzenia, imię, nazwisko i zawód lub stan ojca, imię, nazwisko panięskie matki, imiona i nazwiska rodziców chrzestnych (dość często więcej niż dwoje), czasami miejsce ich pochodzenia, jeżeli nie byli miejscowi, oraz zawód ojca chrzestnego, wreszcie imię samego noworodka. Od końca XVIII wieku nastąpiła modyfikacja struktury zapisek. Na początku podawano datę urodzenia dziecka i jego płeć, następnie imię (imiona), nazwisko i zawód ojca, potem imię (imiona) oraz nazwisko panięskie matki. Dalej następowała dokładna data chrztu i nazwisko pastora, wreszcie na końcu wymieniano imiona i nazwiska wszystkich rodziców chrzestnych oraz imię (imiona) chrzczonego dziecka.

Druka księga oprawna (sygn. 50) zawiera informacje o chrztach w gminie z lat 1832–1943. Do dnia dzisiejszego nie zachowała się jedynie jej strony tytułowa. Do końca 1858 roku księga (na 169 stronach, lata 1832–1858) była pisana w języku francuskim, a wzmianki, których było 664, tworzyły znormalizowane zapisy według wzoru z końca XVIII wieku. Podawały one datę urodzenia i płeć dziecka, imiona, nazwisko i zawód ojca, imiona i nazwisko panięskie matki, datę chrztu dziecka i nazwisko pastora oraz imiona i nazwiska rodziców chrzestnych, wreszcie imiona nowonarodzonego dziecka. Od lat 40. XIX wieku w zapiskach na pierwsze miejsce ponownie wróciła data chrztu i nazwisko pastora. Dopiero po tych informacjach podawano datę urodzenia, płeć i imiona dziecka, a na koniec imiona i nazwiska ojca i matki, wreszcie rodziców chrzestnych.

W latach 1859–1943 omawiana księga była już prowadzona w języku niemieckim, a informacje o nowo narodzonych dzieciach podawano w formie tabelarycznej. Zarzucono również paginowanie księgi na rzecz foliacji (od k. 170 do k. 290), co dało 120 dodatkowych kart (240 stron). Do końca 1869 roku kontynuowano ciągłą numerację kolejnych zapisek o chrztach dzieci urodzonych w gminie, co dało 233 kolejne zapiski kończące się na wpisie z numerem 898. Od 1870 roku zapiski numerowano w obrębie kolejnych lat. Łącznie w części tabelarycznej umieszczono 778 zapisek. Jeżeli do tego dodamy zapiski z części francuskiej księgi, razem księga chrztów z lat 1832–1943 liczy 1676 notatek o chrztach dzieci urodzonych w tutejszej gminie francuskiej. Natomiast w obu księgach chrztów za lata 1721–1943 (sygn. 49 i 50) odnotowano 4917 wpisów.

Wspomniana wyżej tabela wprowadzona do księgi w 1859 roku składała się z ośmiu rubryk: imię (imiona), nazwisko urodzonego i ochrzczonego dziecka (1), imię (imiona), nazwisko, stan i zawód ojca (2), imię (imiona) i nazwisko panięskie matki (3), godzinę, dzień, miesiąc, rok przyjścia na świat dziecka (4) oraz czy urodziło się ono w małżeństwie, czy też było pozamałżeńskie (5). W kolejnych rubrykach umieszczano: dzień, miesiąc i rok chrztu dziecka (6), nazwiska, stan i miejsce zamieszkania chrzestnych (7) oraz uwagi dodatkowe, najczęściej niewypisywane (8). Na początku XX wieku układ tabeli uległ niewielkim modyfikacjom. Na pierwszym miejscu umieszczono imiona i nazwisko nowo narodzonego dziecka (1), potem imię i nazwisko ojca oraz jego zawód (2), imię i nazwisko panięskie matki (3), informację, czy dziecko było małżeńskie (4), datę i miejsce urodzenia dziecka (5), datę chrztu (6), informację o rodzicach chrzestnych (7), wreszcie uwagi (8). Na koniec warto dodać, że ostatni zapisany w księdze chrzest w gminie miał miejsce 25 grudnia 1943 roku, a ochrzczonym dzieckiem była Ilona Elsa Rosa Placzek.

Księga zgonów (*Registre Mortuaire pour l' Eglise Francoise de Stettin*, sygn. 51) Francuskiej Gminy Kościoła Zreformowanego w Szczecinie została założona w dniu 6 października 1721 roku. W tym też dniu zarejestrowano w gminie pierwszy zgon, Marii Salomei Pilteret. Oprawna księga liczy 510 stron i zawiera łącznie 2692 zapiski o zgonach członków kolonii francuskiej od 6 października 1721 do 14 listopada 1871 roku. Księgę prowadzili kolejni pastory kalwińscy i to oni odpowiadali za poczynione zapisy. Każda z zapisek jest sygnowana podpisem sporządzającego ją pastora. Do końca 1858 roku księga zgonów była pisana w języku francuskim (2420 wzmianek o zgonach), a śmierć każdego członka gminy była opatrzona osobno numerowanym i datowanym zapisem. Informacje o zgonach (zapiski) ułożone są chronologicznie, zgodnie z datami śmierci poszczególnych osób i mają charakter znormalizowany. Zawsze podawane były w kolejności: dzień tygodnia, godzina, data i miejsce zgonu oraz imiona i nazwisko zmarłej osoby. Dalej – w przypadku mężczyzn – podawano zazwyczaj zawód, bardzo często miejsce urodzenia i imiona rodziców zmarłego (w przypadku matki także dodawano jej nazwisko panięskie). Następnie pisano, w jakim wieku zmarły odszedł z tego świata (lata, miesiące, dni) oraz kiedy (w jakim dniu) i gdzie został pochowany. Zapiski o zgonach kobiet wskazują również na miejsce ich urodzenia, podają imiona rodziców (w przypadku ojca także zawód), wiek w chwili śmierci oraz datę i miejsce pochowania. Dla mężatek były dodawane: nazwisko panięskie oraz imiona i zawód męża. Z kolei we wzmiankach o zgonach dzieci podawano dodatkowo (poza datą zgonu, imieniem i nazwiskiem) imiona rodziców lub rodzica, wiek zmarłego dziecka, wreszcie datę i miejsce pochowania. Od początku XIX wieku zapiski często uzupełniane były o przyczynę zgonu. Na marginesach prowadzący księgę pastory jeszcze raz podawali imiona

i nazwiska zmarłych oraz kolejny (ciągły) numer zgonu, co miało ułatwiać przeszukiwanie księgi.

Zmiana w formie zapisu nastąpiła na początku 1859 roku. Odtąd księga była prowadzona w języku niemieckim, a zapisy (łącznie 272) o zgonach ujmowano już w formie tabelarycznej. Tabela podawała w kolejności: numer zgonu (1), imiona i nazwisko osoby zmarłej (2), wiek zmarłego lub zmarłej w latach, miesiącach i dniach (3), dzień, miesiąc i godzinę śmierci (4), przyczynę zgonu (5), dzień pogrzebu (6), informację, kogo osoba zmarła pozostawiła (7) oraz tak zwane uwagi (8), najczęściej zresztą niewypełniane. Trzeba dodatkowo podkreślić, że w rubryce drugiej w przypadku śmierci dzieci podawano także imię, nazwisko, a często i zawód ojca. Podobnej treści zapisy umieszczano (w rubryce drugiej) przy informacjach o zmarłych pannach, natomiast we wzmiankach o zgonach zameżnych kobiet rubrykę drugą uzupełniano o nazwisko panięńskie zmarłej, adnotacje o mężu (imię, nazwisko, zawód, miejsce zamieszkania) oraz o stanie cywilnym, w jakim dana kobieta zmarła (mężatka, wdowa). W przypadku śmierci wdowy w rubryce drugiej podawano dodatkowo adres jej zamieszkania, z kolei przy zmarłych mężczyznach we wspomnianym miejscu (rubryka druga) prawie zawsze znajdowały się zapiski o wykonywanym zawodzie i miejscu zamieszkania.

Przedstawione powyżej księgi metrykalne francuskiej gminy w Szczecinie pozwalają na przeprowadzenie badań demograficznych tutejszej społeczności kalwińskiej. Można to zrobić mimo braku jednej księgi zgonów (z lat 1872–1943). Gdyby stworzyć odpowiednią cyfrową bazę danych, można by określić liczebność szczecińskiej gminy i porównać ją z liczebnością ludności miasta. Wchodząc głębiej w posiadane dane, możemy bez problemu określić roczne liczby: urodzin, ślubów i zgonów (dla lat 1872–1943 szacowane) oraz sezonowość powyższych zjawisk demograficznych (w skali roku, miesięcy, dla ślubów – tygodni³⁰). W przypadku księgi ślubów łatwo poznajemy chociażby: wiek nowożeńców, ich stan cywilny, a także preferencje wiekowe. Istotny jest także nasilający się z biegiem lat odsetek małżeństw mieszanych, głównie kalwińsko-luterańskich. Księgi urodzeń pozwalają wydzielić grupę dzieci pozamałżeńskich, urodzeń mnogich, poznać rzeczywistość, dominującą i przeciętną liczbę dzieci w rodzinach, określić współczynnik dzietności i sprawdzić, czy uległ on w badanym okresie zmianie (przejście demograficzne). Natomiast księga zgonów umożliwia badanie, w różnych aspektach, długości życia członków gminy. Wychytujemy tu chociażby umieralność niemowląt. Bez większych problemów można, mając do dyspozycji wspomniane dane, przeprowadzić rekonstrukcję rodzin i zauważyć zmiany zachodzące w rodzinach pod wpływem przemian cywilizacyjnych.

³⁰ Dla ślubów wybór dnia i miesiąca.

Jesteśmy również w stanie przebadać związki rodzinne (sieć koligacji) wewnątrz społeczności gminnej, a także jej powiązanie ze światem zewnętrznym. Możliwe jest wreszcie odtworzenie struktury zawodowo-społecznej członków francuskiej gminy, w tym wychwycenie (dla 2. poł. XIX w.) aktywności zawodowej kobiet. Dane znajdujące się w prezentowanych powyżej księgach pozwalają także na budowę struktur wieku i płci członków gminy. W szerszym kontekście możliwe jest porównanie szczecińskiej gminy z innymi gminami tego typu w Prusach, a zwłaszcza z gminą berlińską, z którą szczecińscy kalwini mieli bardzo szerokie i silne kontakty. Warto na koniec dodać, że ludność szczecińskiej gminy francuskiej i jej strukturę zawodową można zestawiać z pozostałą częścią miejscowego mieszczaństwa, co pozwoliłoby na pokazanie rzeczywistego znaczenia demograficznego, zwłaszcza gospodarczego, francuskich kalwinów w XVIII- i XIX-wiecznym Szczecinie.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Francuska Gmina Zreformowanego Kościoła w Szczecinie, sygn. 45, 49, 50, 51.

Opracowania

Aubin, Georg. „Die Bedeutung der Hugenotten für der deutsche Wirtschaftsleben”. *Der Deutsche Hugenott* 2 (1957), 21: 43–54.

Birnstiel, Eckart. „Asyl und Integration der Hugenotten in Brandenburg-Preußen”. W: *Hugenotten und deutsche Territorialstaaten: Imigrationspolitik und Integrationsprozesse. Les Etats allemands et les huguenots: politique d’immigration et processus d’integration*, red. Guido Braun, Susanne Lachenicht, 139–154. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007.

Böhm, Manuel, Jens Häsel, Robert Violet, red. *Hugenotten zwischen Migration und Integration. Neue Forschungen zum Refuge in Berlin und Brandenburg*. Berlin: Metropol Verlag, 2005.

Braun, Guido, Susanne Lachenicht, red. *Hugenotten und deutsche Territorialstaaten: Imigrationspolitik und Integrationsprozesse. Les Etats allemands et les Huguenots: politique d’immigration et processus d’integration*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2007.

Chłopocka, Helena, Lech Leciejewicz, Tadeusz Wiczerowski. „Okres wczesnofeudalny do roku 1237”. W: *Dzieje Szczecina X–1805*, red. Gerard Labuda, 16–59. T. 2. Warszawa: PWN, 1963 (wyd. 2. Warszawa–Poznań: PWN, 1985).

Erbe, Helmut. *Die Hugenotten in Deutschland*. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1937.

Gaziński, Radosław. *Handel morski Szczecina w latach 1720–1805*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000.

- Gaziński, Radosław, Paweł Gut, Maciej Szukała, opr. *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 r.* Warszawa–Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych – Wydział Wydawnictw, 2002.
- Hornung, Erik. „Immigration and the Diffusion of Technology: The Huguenot Diaspora in Prussia”. *American Economic Review* 1 (2014), 104: 84–122.
- Lesiński, Henryk, „Rozdrobnienie feudalne 1237–1476”. W: *Dzieje Szczecina X–1805*, red. Gerard Labuda, 62–196. T. 2. Warszawa: PWN, 1963 (wyd. 2. Warszawa–Poznań: PWN, 1985).
- Levi, Anthony. *Ludwik XIV. Epoka intryg i spisków.* Warszawa: Bellona, 2008.
- Mengin, Ernst. *Das Recht der französisch-reformierten Kirche in Preußen.* Berlin: Consistorium der Französischen Kirche, 1929.
- Metcke, Albert. „Beitrag zur Geschichte der französischen Kolonie in Stettin”. *Stettiner Jahrbuch* 1 (1920): 19–24.
- Metcke, Albert. „Die französische Kolonie in Stettin”. W: *Jahresbericht der Bismarck-Oberrealschule zu Stettin*, 3–10. Stettin: Druck von Hermann Saran, 1913.
- Mittenzwei, Ingrid, red. *Hugenotten in Brandenburg-Preußen.* Berlin: Akademie-Verlag, 1987.
- Muret, Eduard, *Geschichte der Französischen Kolonie in Brandenburg-Preußen, unter besonderer Berücksichtigung der Berliner Gemeinde.* Berlin: Druck von W. Bürenstein, 1885.
- Piskorski, Jan Maria. *Miasta Księstwa Szczecińskiego do połowy XIV wieku.* Warszawa–Poznań: PWN, 1987.
- Podrański, Jerzy. *Francuska Gmina Zreformowanego Kościoła w Szczecinie.* Inwentarz Archiwalny nr 40.
- Rachel, Hugo. „Der Merkantilismus in Brandenburg-Preußen”. W: *Moderne Preußische Geschichte, 1648–1947. Eine Anthologie*, red. Otto Büsch, Wolfgang Neugebauer, 951–993. T. 2. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1981.
- Riemann, Hermann. *Geschichte der Stadt Colberg.* Colberg: C.F. Post’sche Buchdruckerei und Verlag, 1873 (wyd. 2 Kolberg, 1924).
- Robótka, Halina, Bohdan Ryszewski, Andrzej Tomczak. *Archiwistyka.* Warszawa: PWN, 1989.
- Sierpowski, Stanisław, Stanisław Nawrocki, red. *Metodyka pracy archiwalnej.* Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1998.
- Szultka, Zygmunt. „Kolonie francuskie na Pomorzu brandenbursko-pruskim od końca XVII do początków XIX wieku”. *Roczniki Historyczne* 53 (1987): 5–97.
- Szultka, Zygmunt. „Rozwój demograficzny w drugiej połowie XVII i początkach XVIII wieku”. W: *Historia Pomorza*, red. Gerard Labuda. T. 2 do roku 1815, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, opr. Zygmunt Szultka, Henryk Lesiński przy współudziale Dariusza Łukasiewicza i Alfreda Wielopolskiego, 33–57. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003.
- Szultka, Zygmunt. „Stosunki wyznaniowe i kościelne na Pomorzu brandenbursko-pruskim w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku”. W: *Historia Pomorza*,

- red. Gerard Labuda. T. 2 do 1815 roku, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, opr. Zygmunt Szultka, Henryk Lesiński przy współudziale Dariusza Łukasiewicza i Alfreda Wielopolskiego, 400–433. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003.
- Szymczak, Barbara. *Fryderyk Wilhelm*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2006.
- Teske, Christian. *Geschichte der Stadt Stargard*. Stargard: Verlag und Druck von Ferdinand Hendeß, 1843.
- Thadden v., Rudolf. „Einwanderer in fremdem Land. Die Hugenotten in der ständischen Gesellschaft Brandenburg-Preußens”. W: Rudolf v. Thadden, *Nicht Vaterland, nicht Fremde. Essays zu Geschichte und Gegenwart*, 9–18. München: C.H. Beck, 1989.
- Thadden v., Rudolf, Michelle Magdelaine, red. *Die Hugenotten 1685–1985*. München-Paris: C.H. Beck, 1985.
- Vinage du, Hugo. „Geschichte der französischen Kolonie und der Evangelisch Reformierten Gemeinde zu Pasewalk”. *Baltische Studien* NF 28 (1926): 59–200.
- Wehrmann, Martin. *Geschichte der Stadt Stettin*. Stettin: Leon Sauniers Buchhandlung, 1911.
- Wilke, Jürgen. „Zur Sozialstruktur und demographischen Analyse der Hugenotten in Brandenburg – Preußen, insbesondere in Berlin”. W: *Hugenotten in Brandenburg-Preußen*, red. Ingrid Mittenzwei, 27–99, Berlin: Akademie-Verlag, 1987.
- Wiśniewski, Jerzy. „Początki układu kapitalistycznego 1713–1805”. W: *Dzieje Szczecina X–1805*, red. Gerard Labuda, 446–702. T. 2. Warszawa: PWN, 1963 (wyd. 2. Warszawa-Poznań: PWN, 1985).

Akta gminy francuskiej w Szczecinie jako źródło do badań demograficznych (1721–1943)

Streszczenie

Artykuł ukazuje w sposób syntetyczny przyczyny powołania i funkcjonowanie Francuskiej Gminy Zreformowanego Kościoła w Szczecinie w XVIII–XIX i pierwszej połowie XX wieku. Główną część narracji poświęcono jednak źródłom pozostałym po ponad 220-letniej działalności w mieście kalwińskiej gminy kościelnej. Omówiono wyrozumowaną strukturę wewnętrzną zespołu archiwalnego Francuskiej Gminy Zreformowanego Kościoła (z lat 1709–1943, 52 j.a.), podzielonego na pięć grup rzeczowych: 1) zarządzenia konsystorza berlińskiego i szczecińskiego, 2) własność gminy, 3) organizacja gminy, 4) finanse gminy, 5) funkcjonowanie władz gminy. W dalszych partiach artykułu bliżej przeanalizowano przydatne do badań demograficznych księgi metrykalne prowadzone przez kalwińskich pastorów. Do dnia dzisiejszego zachowały się cztery księgi rejestrujące ruch naturalny członków gminy. Dwie z nich to księgi chrztów/urodzin: z lat 1712–1831 (sygn. 49), zawierająca 3241 wpisów oraz z lat 1832–1943 (sygn. 50), zawierająca

1676 wpisów o chrztach. Księga trzecia z lat 1722–1943 (sygn. 45) dotyczy ślubów zawieranych w gminie i znajduje się w niej 1189 wzmianek. Wreszcie ostatnia czwarta księga z lat 1721–1871 (sygn. 51) rejestruje zgony w społeczności francuskiej Szczecina, odnotowując ich łącznie 2632. Następnie dokładnie i precyzyjnie przeanalizowano strukturę wewnętrzną poszczególnych ksiąg, wskazując na znajdujące się w nich znormalizowane zapisy o rejestrowanych wydarzeniach demograficznych: chrztach/urodzinach, ślubach i zgonach. Trzeba tu podkreślić, że cezurą wewnętrzną jest w tym wypadku rok 1859. Do tego czasu zapisy we wszystkich trzech seriach ksiąg są w istocie znormalizowanymi notatkami pisanymi po francusku i sygnowanymi przez kolejnych pastorów. Od 1859 roku we wszystkich księgach wprowadzono jednolite tabele wypełniane przez duchownych w języku niemieckim. W artykule wskazano także na zmiany, jakie z biegiem lat następowały w strukturze wewnętrznej „francuskich” notatek i „niemieckich” tabel. Wreszcie pod koniec pracy wskazano na możliwości badawcze, jakie noszą z sobą omówione wyżej księgi. Pozwalają one między innymi na przeprowadzenie głębokich badań demograficznych społeczności kalwińskiej w Szczecinie i porównanie jej ze społecznościami innych gmin francuskich w Prusach. Możliwe jest także określenie rzeczywistego znaczenia demograficznego, a zwłaszcza gospodarczego, francuskich kolonistów w XVIII- i XIX-wiecznym Szczecinie.

Records of the French Commune in Szczecin as a Source for Demographic Research, 1721–1943

Summary

The paper gives a summary of the reasons for the establishment and functioning of the French Commune of the Reformed Church in Szczecin from the 18th to the mid-20th century. However, the main part of the narrative is devoted to the source materials remaining from the more than 220-year activity of the city's Calvinist Church commune. The internal structure of the archival team at the French Commune of the Reformed Church (from 1709 to 1943, 52 archival units), divided into five substantive groups, is discussed: 1) the decrees of the Berlin and Szczecin consistory, 2) ownership of the commune, 3) commune organization, 4) commune finances, 5) functioning of the commune authorities. Later in the article follows an analysis of the record books kept by Calvinist pastors which are useful for demographic studies. To date, four books that register the vital statistics of members of the commune have been preserved. Two of them are registers of baptism and births from 1712 to 1831 (reference number 49) containing 3,241 entries, and from 1832 to 1943 (reference number 50) containing 1,676 entries on baptisms. The third book, from 1722 to 1943 (ref. 45), concerns weddings in the commune, which are mentioned 1,189 times. Finally, the last book, from 1721 to 1871 (ref. 51), registers deaths in the French community of Szczecin, recording a total of 2,632. Next, the internal

structure of individual books was carefully and precisely analyzed to find standardized records of registered demographic events: baptisms/births, weddings and deaths. It must be emphasized that internal censorship appeared in 1859. Until then, the records in all of the books were standardized notes written in French and signed by successive pastors. From 1859 onwards, uniform tables completed by the clergy in German were introduced to all the books. The paper also points to changes that occurred over the years in the internal structure of the “French” notes and the “German” tables. At the end of the article, the research opportunities afforded by the books are discussed. They include the possibility for profound demographic research on the Calvinist community in Szczecin and its comparison with other French communities in Prussia. It is also possible to determine the actual demographic and, in particular, economic importance of French colonists in 18th- and 19th-century Szczecin.